

ПИВОВАРОВ В. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-6-2-21>

ДЕСТРУКТИВНИЙ КОНТЕНТ У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ ЯК ФАКТОР КРИМІНОГЕННОГО ВПЛИВУ НА СУСПІЛЬНУ СВІДОМІСТЬ

У статті проаналізовано діяльність груп деструктивного контенту в соціальних мережах, потенціал їх криміногенного впливу на людину та суспільство, можливий зв'язок із корпоративною злочинністю, надано кримінологічний аналіз «груп смерті». Метою статті є, серед іншого, популяризація тематики мережевої соціальної деструкції серед науковців, учнівської та студентської молоді, правників-практиків.

Доводиться, що активність груп негативного контенту в соціальних мережах має достатні ознаки корпоративної злочинної діяльності, адже вона: посягає на основоположні права людини і громадянина, має псевдоринковий характер, посягає на унікальний об'єкт – людину, її волю і свідомість, феномен суспільної свідомості, здійснюється особливим суб'єктом – потужними, скоординованими і захищеними організованими утвореннями з ознаками кримінально караної діяльності. Надприбутковий характер корпоративного злочинного впливу пояснюється через проекцію результату деструктивного коригування суспільної свідомості на економічно орієнтовані сфери корпоративної злочинності. Скоригована негативним чином людина, людина зі штучно створеного класу «непотрібних людей», втративши волю і здатність до опору, навички критичного мислення і продуктивної суспільної взаємодії, стає ідеальним людським матеріалом для всіх сучасних форм рабства, продажу органів власного організму, споживання непотрібних і шкідливих продуктів, участі в незаконних збройних формуваннях світу, участі у військових конфліктах, учинення злочинів проти миру і людяності тощо. Усе це дає підстави сформулювати досить обґрунтоване припущення щодо злочинного корпоративного характеру явища цілеспрямованого впливу груп деструктивного контенту в соціальних мережах.

Сформульовано негативний кримінологічний прогноз суспільних наслідків і ефектів діяльності груп деструктивного контенту в соціальних мережах, акцентовано на необхідності вивчення детермінуючого впливу груп негативного контенту, формулювання розгорнутого обґрунтованого прогнозу, розроблення заходів коригування, декриміналізації такого впливу.

Ключові слова: негативний контент у соціальних мережах, «групи смерті», криміногенний потенціал суспільства, корпоративна злочинність.

The article discusses the activities of destructive groups in social networks, the potential of their criminal impact on a person and society, a possible connection with corporate crime, and provides a criminological analysis of “death groups”. Also, the goal of the article is to popularize the topics of network social destruction among scientists, pupils and students, practicing lawyers.

It is alleged that the activity of destructive groups in social networks has sufficient signs of corporate criminal activity, because it: encroaches on the fundamental rights of a person and a citizen, has a pseudo-market character, encroaches on a unique object – a person, his will and consciousness, the phenomenon of public consciousness, is carried out by a special subject – powerful, coordinated and protected organized entities with signs of criminally punishable activity. The highly profitable nature of corporate criminal influence is explained through the projection of the result of destructive adjustment of public consciousness on the economically oriented areas of corporate crime. A person who is corrected by a negative rank, a person from an artificially created class of “unnecessary people”, who has lost the will and ability to resist, the skills of critical thinking and productive social interaction, is becoming the ideal human material for all modern forms of slavery, selling organs of his own body, consuming unnecessary and harmful products, participation in illegal armed groups of the world, participation in military conflicts, crimes against peace and humanity, etc. All this gives reason to formulate a reasonably reasonable assumption regarding the criminal corporate nature of the targeted influence of destructive content groups on social networks.

A negative criminological forecast of social consequences and the effects of the activities of destructive groups on social networks is formulated, emphasized on the need to study the determinism of negative content groups, formulate a detailed substantiated forecast, develop corrective measures, decriminalize such an impact.

Key words: *negative content on social networks, “death groups”, criminal potential of society, corporate crime.*

Вступ. Сьогодні інформаційні технології досягли такого рівня розвитку, що використання мережі Інтернет, соціальних мереж є буденною справою. Окрім позитивних аспектів використання останніх, неможливо не зазначити негативні наслідки і явища, які вони породжують. Зокрема, зі стрімким розвитком різноманітних соціальних мереж живе спілкування замінюється на віртуальне. У представників таких груп спілкування розвивається інтернет-залежність, що визнається лікарями як хворобливий стан, який впливає на перебіг психічних процесів людини. Спостерігається виникнення значної кількості інтернет-орієнтованих соціальних явищ, які мають наслідком перетворення суспільства на «хворобливу» групу людей зі зміщеними життєвими цінностями. Такі групи, зокрема, формують хибне уявлення про життєві орієнтири, маніпулюють психікою, ведуть до масових суїцидів або суїцидів розважально-демонстративних.

Окремі питання запобігання криміногенному впливу суїцидних інтернет-груп розглядали у своїй роботі учені Р. Веприцький, Є. Гладкова, питання психологічних методів дослідження віртуальних груп – Л. Жихарева. Відомі науковій спільноті праці В. Христенко, Є. Вроно, Б. Положий, І. Малкіної-Пих висвітлюють питання цільополагання в поведінці, формування суїцидальної поведінки підлітків у межах загальної психології і педагогіки. Сучасні детермінанти злочинності в Україні і світі ставали предметом ґрунтовних наукових досліджень Б. Головіна [1], В. Голіни, О. Джузи й інших учених-кримінологів.

Отже, унаслідок швидкої появи й ефекту раптового «фокусування» інтернет-аспекту проблеми питання кримінологічного аналізу цільового деструктивного впливу на суспільну свідомість і криміногенний потенціал суспільства через соціальні мережі до цього часу не були предметом спеціальних кримінологічних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування сутності деструктивних груп у соціальних мережах, потенціалу їх криміногенного впливу на людину та суспільство, можливого зв'язку з корпоративною злочинністю, кримінологічний аналіз «груп смерті», а також популяризація тематики мережевої соціальної деструкції серед науковців, учнівської і студентської молоді, правників-практиків.

Результати дослідження. Для розуміння витоків формування суїцидальної поведінки в людини слід звернутися до праць американського соціолога Девіда Філіпса, який увів у науковий обіг термін «ефект Вертера». «Ефект Вертера» дістав свою назву від назви роману Й. Гете «Страждання юного Вертера», де головний герой самогубство вважає гідним виходом із життєвої кризи. Девід Філіпс вивчав щомісячні дані про самогубства у Сполучених Штатах Америки (далі – США) з 1948 по 1968 рр. Провівши дослідження, Д. Філіпс дійшов висновку, що після публікації на перших шпальтах статей про самогубство, число скоєних суїцидів збільшується. Він пояснив це тим, що особи, у житті яких виникла схожа з газетним описом ситуація, вбачають підказку для вирішення проблеми. Так, можна сказати, що в наш час люди, які хочуть довести до суїциду, просто створюють ситуації, які нібито схожі на їхні, і найкращим виходом убачають суїцид [2].

І сьогодні новини масмедіа переповнені статтями про суїциди. Контент-аналіз цих повідомлень показує, що однією із причин смертності є вплив мережі Інтернет. З'являється термін «кіберсуїцид» – індивідуальне чи групове самогубство, пов'язане з користуванням мережею Інтернет.

Так, дослідженням групи англійських учених [3] виділено такі типові прояви суїцидних дій у мережі Інтернет.

1. Комунікативний, “flashmob-cybersuicide”. Характеризується мережеским спілкуванням суїцидально налаштованих осіб, які раніше не були знайомі одна з одною, але об'єднуються з метою здійснення колективного самогубства внаслідок укладення між ними віртуального договору через Інтернет.

Соціальні медіаплатформи, як-от чатові кімнати та дискусійні форуми, можуть становити ризик для вразливих груп, впливаючи на рішення щодо самогубства. Зокрема, взаємодії через чат-кімнати або дискусійні форуми можуть заохочувати користувачів до ідолопоклонства тому, хто покінчив життя самогубством, або закликати укласти суїцидальні пакти. Пакт про самогубство – це угода між двома та більше людьми, які покінчили життя самогубством у певний час і часто тим самим смертельним засобом. Пакт про самогубство, який був певним чином сформований або поширений через мережу Інтернет, називають пактом про кіберсуїцид. Ці пакти укладаються зазвичай між незнайомцями. Використання онлайн-чатів і віртуальних оголошень і форумів може забезпечити необмежений простір для обміну почуттями з іншими однодумцями, і цей обмін буде простішим, ніж розмови про такі думки та почуття особисто.

У кінцевому підсумку це спілкування може зменшити сумніви або побоювання людей, які думають про самогубство. Запис про самогубство, залишений людьми через соціальні мережі, миттєво стає доступним для громадськості та може впливати на рішення інших уразливих людей. Соціальні мережі також можуть становити загрозу для вразливих людей завдяки формуванню та впровадженню онлайн-груп, які заохочують і забезпечують підтримку вірувань та поведінки, які зазвичай неприйнятні в суспільстві, як-от самогубство та навмисна ампутація. Отже, зростає кількість доказів того, що соціальні мережі можуть впливати на прозорість поведінки. Оскільки Інтернет усуває географічні перешкоди для спілкування між людьми, поява посилань на сайти із закликами до самогубства в соціальних мережах може створювати новий ризик для вразливих людей, які інакше не піддавалися цій потенційній небезпеці.

2. Інформаційний, “information-cybersuicide” – суїцид унаслідок отримання за допомогою Інтернету відомостей про те, яким способом і за допомогою яких засобів краще здійснити самогубство.

Величезна кількість інформації на тему самогубства доступна в Інтернеті та через соціальні мережі. За результатами системного вебпошуку за 12 пов'язаними із самогубством термінами («самогубство», «способи самогубства», «як вбити себе», «найкращі методи самогубства» тощо), імітуючого результати типового пошуку, було проаналізовано перші 10 сайтів, отриманих для кожного пошуку. Майже половина з них виявилися вебсайтами, що надавали фактичну інформацію про самогубство. Сайти, що пропагують, та чати, де

обговорювалися загальні питання, пов'язані із самогубством, найчастіше траплялись у перших кількох сторінках пошуку. Водночас констатовано, що отримати інформацію в Інтернеті щодо самогубства, включаючи детальну інформацію про методи самогубства, дуже легко.

3. Адиктивний, “addiction-cybersuicide” – здійснення аутоагресивних дій, що є спровокованими інтернет-залежністю: гемблінг, кіберзалякування, кібербулінг тощо. Згідно з результатами проведеного опитування, приблизно 2 000 учнів середніх шкіл підтвердили, що стали жертвами комп'ютерного нападу, такі жертви майже вдвічі частіше вчиняли спроби самогубства, ніж ті учні, які не зазнавали нападу. Звісно, використання соціальних мереж не може бути визначено як єдиний прогноз самогубства в підлітків і молодих людей, але воно здатне збільшити ризик самогубства, посилюючи почуття ізоляції, нестабільності та безнадійності для тих, хто має суто психологічні або психологічні стресові причини.

4. Онлайн-суїцид, або снафф-відео – здійснення самогубства в реальному часі, перед вебкамерою, без будь-яких спецефектів.

Також варто звернути увагу на ефект загального зараження сучасних засобів масової інформації суїцидальним контентом. Нещодавнє дослідження, проведене вченими, які вивчали можливі ефекти впливу на суїцидальну поведінку, показало, що із 719 опитаних осіб віком від 14 до 24 років 79% повідомили про те, що зазнають впливу суїцидального контенту через сім'ю, друзів і традиційні засоби масової інформації, як-от газети, а 59% – через інтернет-джерела [4]. Моніторинг повідомлень засобів масової інформації показує, що комунікативний різновид суїцидального впливу на поведінку найпоширеніший на території України й інших пострадянських країн. Здебільшого йдеться про створення в мережі Інтернет «груп смерті» з різними, часто асоціативно пов'язаними з ідеями повної особистісної автономії назвами («Сині кити», наприклад), учасники яких спілкуються на тему смерті. У цих групах обов'язково є «куратор» – відкритий або прихований адміністратор, який спрямовує спілкування, видає учасникам покрокові завдання суїцидального характеру.

Суспільний розголос випадків з організованими суїцидами в Україні, який набув особливого звучання у 2017–2018 рр., – це достатній маркер, який може діяти на випередження у проблемі безпеки суспільства і держави лише за умови системного кримінологічного осмислення, формулювання системних висновків і вжиття невідкладних заходів кримінологічного випередження. Перше, на що треба звернути увагу фахівцям, – це наявність організованої структури, яка здатна стабільно і регулярно функціонувати протягом тривалого часу, залучаючи людей у суїцидальні групи й утримуючи їх на цьому шляху. Організація контрольних процесів у цьому утворенні (регулярні дзвінки вночі, відлік днів, годин, хвилин для кожної людини тощо) налагоджена на такому високому рівні, який характерний для мережових структур комерційного характеру, але не для групи ентузіастів-аматорів. Структура ця дуже наполеглива в забезпеченні стабільності своєї діяльності: у разі закриття одних сторінок відкриваються нові, групи в Мережі дуже численні і дублюються як програмно, так і організаційно. По-друге, використовувані методи (позбавлення нормального сну, встановлення умов і обмежень тощо) відомі у психологічних і психіатричних практиках як засоби пригнічення вольових якостей і опірності особистості, засоби управління людською поведінкою.

Отже, із погляду суспільної і державної безпеки варто визначити такі ключові моменти. По-перше, слід від початку відкинути версію про те, що таку системну роботу може підтримувати суто деструктивна енергія любителів-одинаків – по суті, саме цей варіант розглядають деякі засоби масової інформації ліберальної спрямованості, що пропонують як пояснення інтерес сектантського характеру. Це очевидне спрощення проблеми. У даному випадку матеріальний аспект прямо не виявлений – людей схиляють до самогубства, але не вимагають принести з дому цінності, переказати кошти чи видати номери рахунків. Отже, доходимо висновку, що ресурс, який цікавить організацію, – це: 1) індивіди як суспільні одиниці; 2) потенційна здатність індивідів до дій, які вони можуть учинити «на замовлення», що тестується на готовності до самогубства. Можемо припустити деякі варіанти реалізації цього аморального і протиправного інтересу. Один із них – існування «ринку смерті».

Снафф-відео (а можливо, і особиста присутність під час самогубства) можуть бути реальним товаром, запропонованим покупцеві за гроші. Водночас покупець майже не ризикує, навіть якщо його буде спіймано безпосередньо за отриманням файлів, їх переглядом, чи така особа «випадково» виявиться на місці самогубства. Очевидно, законодавці багатьох країн не готові до протидії цій небезпеці. Так, Збірник федерального і регіонального законодавства США, виданий Федеральним дослідним центром при конгресі США у 2009 р., містить докладний опис злочинів, пов'язаних із втягненням неповнолітніх у сексуальну діяльність, поширенням порнографії, а також переслідуваннями і цькуванням у Мережі (до останнього належать погрози й образи), але непрямі підбурювання до самогубства можуть перебувати ще на межі закону. У законодавстві Європейського Союзу проблема мережевої безпеки висвітлена в Європейській стратегії для кращого Інтернету для дітей (European Strategy for a Better Internet for Children) від 2012 р., яка порушує питання про необхідність посилення контролю за неповнолітніми в Мережі. Однак механізми реалізації досі викликають суперечки. Одне з головних питань – контроль за особистою активністю в соцмережах.

Інший варіант реалізації протиправного інтересу не менш загрозливий – відпрацювання технологій управління масовою поведінкою з метою формування моделей деструктивної поведінки широких верств населення. На думку окремих авторів, простежуються певні паралелі між нешкідливими флешмобами (збираємося в точці «Х» і підстрибуємо рівно о 12 годині, це весело) і швидким збором значних мас громадян із використанням мобільних засобів зв'язку під час масових заворушень і державних переворотів. Обидва ці варіанти можуть здатися дивними з погляду оцінки потенційних загроз, але відкидати їх не варто. Тому для оцінки ступеня небезпеки для держави і суспільства слід зосередити увагу не тільки на спільнотах у Мережі, але і на можливих каналах просування потенційної «продукції ринку смерті» – у засобах масової інформації, культурному середовищі, психотерапії, на тренінгах тощо. У будь-якому разі жодне здорове суспільство не може миритися з існуванням у ньому деяких груп людей, що організовано працюють на доведення людей до самогубства, які б не були їхні цілі. Під контролем, а точніше, під наглядом, повинні перебувати громадські групи, передусім молодіжні, щоби деструктивні процеси не виявлялися такими, що зайшли занадто далеко [5, с. 2–23].

Підсумовуючи, доходимо проміжного висновку, що активність груп негативного контенту в соціальних мережах має достатні ознаки корпоративної злочинної діяльності, адже вона: посягає на основоположні права людини і громадянина, має псевдоринковий характер, посягає на унікальний об'єкт – людину, її волю і свідомість, феномен суспільної свідомості, здійснюється особливим суб'єктом – потужними, скоординованими і захищеними організованими утвореннями з ознаками кримінально караної діяльності [6, с. 208–209]. Надприбутковий характер корпоративного злочинного впливу вбачаємо у проекції результату деструктивного коригування суспільної свідомості на «економічно орієнтовані» сфери корпоративної злочинності. Скоригована негативним чином людина, людина зі штучно створеного класу «непотрібних людей»¹, втративши волю і здатність до опору, навички критичного мислення і продуктивної суспільної взаємодії, стає ідеальним людським «матеріалом» для всіх сучасних форм рабства (робітничого, сексуального, виношування дітей та ін.), продажу органів власного організму, споживання непотрібних і шкідливих продуктів, участі в незаконних збройних формуваннях світу, участі у військових конфліктах, учинення злочинів проти миру і людяності тощо. Усе це дає підстави сформулювати досить обґрунтоване припущення щодо злочинного корпоративного характеру явища цілеспрямованого впливу груп деструктивного контенту в соціальних мережах.

Вивчення статистичних даних міжнародних організацій свідчить про кількості нав'язаних суїцидів, втягнення в них усе більшої кількості учасників. Згідно зі звітом Світової статистики охорони здоров'я, у 2016 р. майже 800 тисяч людей у світі наклали на себе руки,

¹ «Непотрібні люди» – відомий феномен все зростаючої кількості людей, які не можуть знайти місця в сучасній глобальній економіці, отже, є абсолютно непродуктивними, а їх існування підтримується виключно опікою держави.

а найвищий рівень самогубств зберігається у країнах Європи – 14,1 випадків на 100 тисяч людей. Найнижчий рівень (3,8 самогубств на 100 тис. населення) зафіксовано у регіоні Східного Середземномор'я, а саме: в Азербайджані (3,3%), Таджикистані (4%), Албанії (4,3%), Греції (4,3%), Кіпрі (4,7%), Вірменії (5,4%), Ізраїлю (5,5%), Боснії і Герцеговині (6%), Мальті (6%), замикає десятку Грузія (6,7%). Сумне лідерство у світі утримує Шрі-Ланка, де зареєстровано 35,3 випадків самогубств на 100 тисяч людей. Друга сходинка – і перша в Європі – у Литви: 47,1 самогубств на 100 тисяч населення. На третій позиції – Південна Корея (36,1 випадків), у Казахстані – 48,1%, Білорусі – 35%, Польщі – 32,7%, Латвії – 21,7%. Україна входить до європейської десятки лідерів за статистикою самогубств із показником 28,7 самогубств на 100 тисяч населення, вона поділяє 9–10 місця разом із Російською Федерацією (показник 32,2). Водночас суїцидні показники України значно перевищують статистичні дані більшості країн Європейського Союзу та багатьох пострадянських країн. Особливо загрозливою виглядає статистика суїцидів серед неповнолітніх: пік смертності припадає на дітей і молодих людей від 10 до 25 років, які мешкають у бідних країнах. Левову частку наведений даних становлять кіберсуїциди, тому серед дослідників поширюється переконання в необхідності негайного створення довгострокових і широких програм щодо запобігання самогубствам, фінансувати які повинні уряди. Нині, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, подібні програми існують тільки у 28 країнах. Такі програми вже створені у Фінляндії, де отримано результат: рівень самогубств у країні скоротився за десятиліття на 30% [7; 8; 9; 10].

Один із найважливіших аспектів проблеми – стан правопорядку, нормативно-правового забезпечення заходів боротьби із протизаконним впливом негативного контенту в соціальних мережах, зокрема, актуальне питання відповідальності кураторів «груп смерті».

За статистичними даними 2017 р., Національною поліцією України виявлено 434 групи деструктивного спрямування, заблоковано з них 102 групи. Кількість облікових записів, яких вдалося ідентифікувати як такі, що зареєстровані на території України, становить 34 970. Державна служба статистики фіксувала за 2015 р. 148 випадків навмисних самоушкоджень підлітків віком до 18 років. Раніше Міністерство внутрішніх справ України повідомляло, що за шість місяців 2015 р. зареєстровано 184 випадки самоушкоджень дітей, з яких 100 – самогубства, 84 – спроби самогубства. Показники 2016 р. і далі не оприлюднювалися [11].

Серед законодавчих ініціатив варто згадати законопроект № 6748 від 17 липня 2017 р., яким пропонувалось встановлення кримінальної відповідальності за доведення до самогубства чи схилення до каліцтва себе за допомогою «груп смерті» у соцмережах. Через низку недоліків законопроект отримав нехвальну оцінку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, згодом був відкликаний [12]. Утім, ухвалення Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» № 2163–VIII від 5 жовтня 2017 р. свідчить про увагу законодавця до проблем кібербезпеки української держави. Уважаємо, що така законодавча новела є початком нормотворчого шляху в напрямі протидії загрозам протизаконного впливу деструктивного контенту в соціальних мережах, знаменує початок розроблення правових, організаційно-технічних заходів запобігання такому явищу.

Висновки. Вищевикладене дає підстави для досить негативного кримінологічного прогнозу суспільних наслідків і ефектів діяльності груп деструктивного контенту в соціальних мережах. Система антисоціальних деструктивних груп, утворених за моделлю корпоративної злочинної організації, може здійснювати вагомий вплив на населення країни і значною мірою загрожувати національній безпеці. Найсуттєвішим є те, що цільова аудиторія таких груп – підлітки та молодь, майбутнє нації. Попри тимчасове стихання соціального розголосу діяльності аналізованих нами «груп смерті», є підстави вважати, що експеримент з управління суспільною свідомістю виявився вдалим. Можливість штучного утворення і розширення класу «непотрібних людей» за допомогою мережевого негативного контенту потенційно загрожуює криміногенним сценарієм орієнтування діяльності новоутворених прошарків суспільства. Усе це зумовлює необхідність спрямування уваги науковців на вивчення

детермінуючого впливу груп негативного контенту, формулювання розгорнутого обґрунтованого прогнозу і розроблення заходів коригування, декриміналізації такого впливу.

Список використаних джерел:

1. Головкін Б. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні. *Форум права*. 2014. № 1. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_1_21.pdf (дата звернення: 10.11.2019).
2. Phillips D. Clustering of teenage suicides after television news stories about suicide. *The New England journal of medicine*. 1986. URL: https://www.researchgate.net/publication/19414008_Clustering_of_Teenage_Suicides_after_Television_News_Stories_about_Suicide (дата звернення: 10.11.2019).
3. Brown M., Barraclough B. Epidemiology of suicide pacts in England and Wales, 1988–92. *BMJ*. 1997, 315 : 286–7.
4. Luxton D., June J., Fairall J. Social Media and Suicide: A Public Health Perspective. *Am J Public Health*. 2012. May. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3477910/>.
5. «Группы смерти»: от игры к моральной панике / А. Архипова и др. Москва : РАН-ХиГС, 2017. 24 с.
6. Пивоваров В., Корицкий В. Корпоративний ракурс транснаціональної організованої торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2017. № 1. Ч. 2. С. 206–210.
7. Age-standardized suicide rates (per 100 000 population), 2016 / World Health Organization. URL: http://gamapserver.who.int/gho/interactive_charts/mental_health/suicide_rates/atlas.html (дата звернення: 10.11.2019).
8. Рівень самогубств у світі: Україна у десятці європейських «лідерів». *Euronews*. 2017. URL: <http://ua.euronews.com/2017/05/18/suicide-rate-is-highest-in-europe-un-health-agency-report> (дата звернення: 10.11.2019).
9. Мазурено А. В Україні зафіксовано 20,1% самогубств на 100 тис. населення – ВООЗ. *Українські національні новини*. 2017. URL: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1665278-v-ukrayini-zafiksovano-20-1-samogubstv-na-100-tis-naselennya-vooz> (дата звернення: 10.11.2019).
10. Перассо В. Чому підлітки часто скоюють самогубства. *BBC World Service*. 2015. URL: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2015/09/150924_suicides_teens_vj_stats_it (дата звернення: 10.11.2019).
11. Поліція: самогубств не стало більше, однак у «групах» 35 тисяч користувачів з України. *Українська правда*. 2017. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2017/03/6/222976/> (дата звернення: 10.11.2019).
12. Проект закону про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо розширення переліку кримінально карних способів доведення до самогубства чи самокалічення або замаху на самогубство чи самокалічення) № 6748 від 17 липня 2017 р. *Верховна Рада України* : офіційний вебпортал. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62323 (дата звернення: 10.11.2019).

